

Introductie

Volgens Arnon Grunberg leven wij op de best mogelijke plek in de best mogelijke tijd en moeten we daarom niet zo zeuren.¹ Voltaires dr. Pangloss verwoordde lang geleden hetzelfde zelfgenoegzame inzicht. Ook menig bewindspersoon uit het kabinet onderschrijft het oordeel van Grunberg. Inderdaad is onze welvaart groot, heeft de huizenmarkt zijn dieptepunt bereikt, groeit de economie weer, ligt het wegnnet er glanzend bij, noemt het merendeel van de Nederlanders zich gelukkig tot zeer gelukkig, is Nederland voor kinderen een van de beste plekken ter wereld om in op te groeien en is voor de meeste Nederlanders de ellende van natuurrampen, hongersnood, ziekte, oorlog en vervolging een ver-van-hun-bedshow. Gelukkig maar.

Dat laat onverlet dat niet alles oké is in de wereld en dat ook ons dat op allerlei manieren raakt. Ofwel doordat wat elders gebeurt – natuurrampen, vluchtelingen, milieuvervuiling, klimaatopwarming, oorlog – niet bij onze grenzen stopt. Ofwel doordat Nederland(ers) medeverantwoordelijk is/zijn voor wat elders gebeurt. We leven per slot van rekening met zijn allen – mens, plant en dier – op één planeet, in één ecosysteem. Niet iedereen profiteert evenveel van de immense welvaartsstijgingen die de wereld sinds het begin van de negentiende eeuw heeft gekend. Grote delen van onze aardkloot bevinden zich nog altijd (of weer) in de positie van koloniaal wingewest. Nu niet langer van landen, maar van Amerikaanse en Europese grootbedrijven, waaronder Nederlandse. Het is zeer de vraag of dat voor de slachtoffers van deze roofzucht enig verschil maakt.

Een groot en groeiend deel van de historisch ongekende winsten van onze exportsector komt door onbeschermd werknemers in

Verweggistan schaamteloos uit te buiten en door niet de volle pond te betalen voor de immense milieuschade die zij veroorzaakt. Dat plaatst de opkomst van die zogenaamde 'kenniseconomie' in landen als Nederland, waardoor onze steden en rivieren zoveel schoner zijn geworden, in een ander daglicht. De groei van onze dienstensector en de krimp van onze industrie heeft namelijk meer te maken met verplaatsing dan met daadwerkelijke vergroening. Meer met globalisering dan met de-industrialisatie. De dampende schoorstenen van Shell, DSM en Philips staan niet meer in Nederland maar in landen als China, waar mensen zich nauwelijks meer zonder mondkapje op straat kunnen begeven vanwege de longverwoestende luchtvervuiling.

Ook in eigen land hebben we sinds 2008 kunnen zien dat de kosten van een crisis die is veroorzaakt door goedbetaalde bankiers zeer ongelijk bij de Nederlandse bevolking is neergeslagen. Terwijl de werknemers in de exportsector nauwelijks een centje pijn hebben gekend en bankiers alweer op het salarisniveau van voor de crisis zitten, staan ambtenaren en trendvolgers nu al jaren op de nullijn, is de zorg uitgekleeft, bedraagt de jeugdwerkloosheid een rampzalige 18 procent, groeit een record aantal kinderen op in armoede en tieren de voedselbanken nog altijd welig. Een treffende illustratie van het perverse principe dat de duivel altijd op een grote hoop schijft. Voor de crisis waren de winsten van financiële manipulatie voor de bankiers, na de crisis zijn de kosten ervan voor de kwetsbaren in onze samenleving.

2015 was tevens het jaar waarin voor het eerst schandalig duidelijk zichtbaar werd dat Europese integratie onverenigbaar is met democratie. De wijze waarop de Eurogroep tot driemaal toe de wensen van Griekse kiezers om onder het juk van de Trojka vandaan te mogen, naast zich neerlegde was tekenend voor een groeiende spanning tussen beleggers aan de ene kant en burgers aan de andere. De marktmensen wonnen het van de demos. Economische belangen zegevieren te vaak en steeds meer over kiezerswensen.

Denk aan de ongekeerde lobbymacht van het Europese bedrijfsleven dat tegen de wil van burgers een vrijhandelsverdrag met de Verenigde Staten (TTIP) probeert te sluiten. Of denk aan het bericht van eind 2015 dat juristen van ING hadden meegeschreven aan wetgeving die banken grote belastingvoordelen moest geven. De reactie van de minister was eigenlijk nog het schokkendst: dit is doodnormaal en dus is er niets aan de hand. Steeds duidelijker worden de signalen dat de vertegenwoordigers van onze democratie niet meer doen waar ze ooit voor bedoeld waren: de belangen van burgers representeren, in plaats van de belangen van grootbanken en grootbedrijven, laat staan van een zelfbenoemde kaste van regenten.

Eind vorig jaar was daar dan toch nog onverwachts dat Parijse akkoord om maatregelen te nemen om te voorkomen dat de temperatuur in de atmosfeer op middellange termijn anderhalve graad warmer zou worden dan voor de industriële revolutie. Uiteraard is dat goed nieuws. Voor het eerst in twee decennia is er immers weer eens een akkoord gekomen uit de onderhandelingen. Het werd tijd. Het weerspiegelt het mondiaal groeiende besef dat het zo niet langer kan; wil het leven op aarde zoals wij dat kennen voortbestaan, dan moet er een streep worden getrokken onder het fossiele tijdperk. Hoe eerder, hoe beter. Uiteraard is anderhalve graad beter dan drie of vier graden.

Desalniettemin is er geen reden voor zelfgenoegzaamheid of triomfalisme, zoals in de eerste weken na het akkoord kon worden vernomen. Ten eerste is zelfs een temperatuurstijging van anderhalve graad al historisch ongekeerd. En dat geldt evenzeer voor de gevolgen ervan voor klimaat en milieu. Het zijn complexe systemen die op onvoorspelbare wijze reageren wanneer grenswaarden eenmaal zijn overschreden. Ten tweede vertrouwt het akkoord veel te veel op vrijwilligheid. Terwijl de geschiedenis leert dat als er zich ergens zogenaamde 'tragedies van de meent' (*tragedies of the commons*) voordoen het op het gebied van kostbare milieumaatregelen is. Waarom zou ik stoppen met het consumeren van fossiele brand-

stoffen als ik er niet van op aan kan dat mijn buurman dat ook doet? Waarom moeten de arme landen inschikken, terwijl het leeuwendeel van de uitstoot afkomstig is van de rijke landen? De kans is dus groot dat het grote afgrazen van onze planeet gewoon doorgaat. Alle afspraken ten spijt.

Tot slot werd in het akkoord met geen woord gerept over de onverenigbaarheid van het ecologisch evenwicht met de wijze waarop wij onze mondiale economie hebben ingericht. Door vliegverkeer en scheepvaart – allebei grote uitstoters – van meet af aan buiten het akkoord te houden, wordt het verspillende vervoer dat mondiale productieketens mogelijk maakt geen strobreed in de weg gelegd. Zolang steden inzetten op toerisme en congresbezoek als groeimotor en zolang 40 procent van alle containerschepen uit China leeg naar Azië terugkeert *à raison* van twee ton aan emissies per trip,² zijn alle goede bedoelingen van de internationale gemeenschap precies dat: goede bedoelingen.

Oftewel, voor wie bereid is verder te kijken dan de eigen neus lang is, is dit niet de best mogelijke tijd en de best mogelijke plek om in te leven. Maar is dit juist een bij uitstek kritieke tijd die vraagt om diepgravendere analyses en verder reikende oplossingen dan momenteel politiek mogelijk zijn. Als we niets doen, gaan we vrolijk etend en drinkend, dansend en zingend, onherroepelijk ten onder. Daaruit volgt echter geen defaitisme, integendeel. Onze creativiteit is groot, onze wil tot overleven onverminderd en de mogelijkheden om ons te organiseren zijn met de opkomst van sociale media veel groter geworden. Waar het op aankomt is de juiste richting te vinden en het juiste voertuig te kiezen. Dat is wat Marianne en ik in dit boek proberen te doen: politieke mogelijkheden aanreiken voor een betere, ecologisch duurzamere en economisch eerlijkere wereld. Marianne vanuit een ecologisch perspectief, ik vanuit een economisch perspectief.

In vijf hoofdstukken schets ik wat er in mijn ogen mis is met de huidige inrichting van onze economie en hoe dat ons politieke stel-

sel heeft ondermijnd en onze leefomgeving in de ruimste zin van het woord schaadt. Hoofdstuk 1 beschrijft de ziekte van de schaal-grootte. Gesteund door de economische ideologie van de schaalvoordelen heeft de politiek bedrijven toestemming gegeven uit te groeien tot netwerkorganisaties van monsterlijke proporties die een karikatuur hebben gemaakt van staat, burger en democratie. Het grootbedrijf heeft mondiale productieketens opgezet die het in staat stelt arbeidskosten te minimaliseren, toezicht te ontduiken en belasting te ontwijken, onderwijl de ecologische kosten van productie en transport afwentelend op nietsvermoedende burgers en een nietsvermoedende planeet. TPPP, het fel bekritiseerde handelsverdrag dat de Europese Unie en de Verenigde Staten bezig zijn te sluiten, verergert dit alleen maar en moet om die reden worden gestopt. Het is daarom de voornaamste illustratie waar het in dit hoofdstuk om draait.

Hoofdstuk 2 borduurt op dit thema voort en laat zien hoe het mondiale karakter van hedendaagse grootbedrijven geleid heeft tot een forse machtsverschuiving binnen productieketens van producenten naar handelaren en hoe dat via de illusie van keuzevrijheid aan het zicht wordt onttrokken. Kort gezegd: de boer is de klos, terwijl het voedingsconcern zich alleen nog maar bekommert om aandeelhouderswaarde op kwartaalbasis. In tegenstelling tot vroegere tijden, toen nabijheid een belangrijke voorwaarde was voor politieke mobilisatie voor wetgeving die bedrijven een geweten moest schoppen, is dat door de ruimtelijke spreiding van productieketens tegenwoordig veel moeilijker geworden. Mondialisering wordt door grootbedrijven gebruikt om uitwassen binnen hun productieketens – milieurampen, uitbuiting, toezichtontduiking, belastingontwijking – doelbewust aan het zicht van mondige burgers te onttrekken.

Hoofdstuk 3 verruult de wereld van de reële economie voor die van de financiële en laat zien hoe de ontwikkelingen beschreven in de eerste twee hoofdstukken wereldwijd hebben geleid tot een on-

voorstelbare schuldengroei, eerst vooral staatsschuld, daarna private schulden en sinds 2008 ook schuld die is gefinancierd door centrale banken. De wereldeconomie is als een fiets: we moeten met zijn allen steeds harder trappen (schulden maken) om over-eind te blijven. Deels is deze schuldenaanwas het gevolg van fiscale stimulering, waardoor aan financieren met hard, eigen vermogen een hoger prijskaartje hangt dan aan financieren met zacht, vreemd vermogen. Deels is het de uitkomst van keihard gelobby door grootbanken en andere financiële spelers die huishoudens, instellingen en overheden via de band van vastgoed verslaafd hebben gemaakt aan schulden. Dat heet met een duur woord 'financialisering'.

Het gevolg is dat wij mondiaal een enorm voorschot hebben genomen (en nog steeds nemen) op toekomstige economische groei waardoor in het grote politieke spel de sociale en ecologische overwegingen onverbiddelijk het onderspit delven als zij snelle en makkelijke groei in de weg staan. Ponzi-politiek noemt Marianne het. Het gevolg is ook dat wij een beleggingsuniversum hebben gecreëerd waarin schaars kapitaal niet stroomt naar investeringen die burgers, dieren en ecosysteem dienen maar bijna uitsluitend terecht komt in vastgoed en financiële contracten. Terwijl de huizenzeepbellen groeien, duurt armoede voort en krijgen we de noodzakelijke energietransitie niet gefinancierd.

Hoofdstuk 4 schetst hoe door schaalvergroting, grenzeloosheid en financialisering politiek, instellingen en bedrijfsleven langzaam het zicht zijn verloren op hun bestaansredenen en in plaats daarvan platte, kortzichtige maatstaven van waarde zijn gaan najagen. Waar ooit klanttevredenheid, vakmanschap, goede zorg, goed onderwijs en het publiek belang vooropstonden, draait het nu allemaal om beurskoersen, bonussen, KPI's (*Key Performance Indicators*), peilingen en focusgroepen. Met maar een beetje overdrijving zou je kunnen zeggen dat alle domeinen van ons leven doordeesemd zijn van het ethos van de handelaar die zich alleen bekommert om het maximaliseren van zijn winst hier en nu. Dat die

winst in grote mate afhankelijk is van anderen, verleden en het publiek domein zal de handelaar worst wezen.

De terreur van de handelaar is mede de uitkomst van de wijze waarop wij economische groei berekenen. Wat erbuiten valt – onbetaalde arbeid, milieukosten, langetermijnschade – is even veelzeggend als wat erbinnen valt: parasitaire bancaire activiteiten, milieubeschadigende productie, oorlogsproductie, diensten die belasting- en toezichtontwijking mogelijk maken. Bovendien hebben deze maatstaven met een moeilijk woord ‘performatieve effecten’. Wat wordt meegenomen in onze statistieken wordt maatschappelijk van groter belang geacht dan wat erbuiten valt. Terwijl er steeds betere redenen zijn om aan te nemen dat wel eens het omgekeerde het geval zou kunnen zijn.

Hoofdstuk 5 laat zien wat dit met ons politieke systeem heeft gedaan. Democratie is gebaseerd op het principe van politieke gelijkwaardigheid: iedere burger heeft precies evenveel inspraak in politieke besluiten. De enorme machtsconcentratie die zich de afgelopen twee eeuwen in het economische domein heeft voorgedaan, heeft echter geleid tot een politieke situatie waarin dat principe met voeten wordt getreden. Zowel in Den Haag als in Brussel en Washington heeft het grootbedrijf veel meer in de melk te brokkelen dan de gemiddelde burger. Dit gebeurt via partijdonaties, lobbyactiviteiten, gevraagde en ongevraagde adviezen, deelname aan ambtelijke commissies, draaideuren en, belangrijker nog, opleiding, werving en selectie, waardoor politiek, bestuur en beleid steeds vaker het wereldbeeld van het mondiale bedrijfsleven delen.

Bovendien zijn pers en academica, als traditionele waarheidssprekers die waarheid tegen macht moeten spreken, door verschillende oorzaken steeds minder bij machte dat te doen. Het gevolg is dat zich in de eenentwintigste eeuw serieus de vraag laat stellen in welke mate Europese parlementaire democratieën nog democratisch genoemd kunnen worden en of we niet al lang worden geregeerd door een corporatistische technocratie. De strijd om Griekenland, die vorig jaar speelde, moge dat afdoende demonstreren. Kiezers die tot drie keer

toe het neoliberale geweld van de Europese Commissie afwezen, trokken uiteindelijk aan het kortste eind. Tegen de macht van het grootkapitaal waren hun vertegenwoordigers, het Syriza van Tsipras en de zijnen, niet opgewassen. Het tekent het grootbedrijfsvriendelijke en burgeronvriendelijke gelaat van de Europese Unie en roept prangende vragen op over de verenigbaarheid van een 'verenigd' Europa met de grondbeginselen van de democratie, voor wier bescherming diezelfde Unie ooit is opgericht.

Hoofdstuk 6 brengt de voorgaande vijf kwalen van onze huidige economische en politieke orde bij elkaar en vraagt zich puntsgevijs af of het ook anders kan. Wie het hedendaagse politieke discours beluistert valt ogenblikkelijk op dat onze politieke leiders hun kiezers niet meer weten te bekoren met de verleiding van grote dromen, maar nog slechts in het gareel weten te krijgen met de gevaren van gitzwarte nachtmerries. 'We kunnen niet zonder fossiele brandstoffen.' 'Pas als banken weer kredieten gaan verstrekken is economische groei mogelijk en dus moeten we de kapitaal-eisen niet te hoog maken.' 'Het einde van de euro zou een ramp zijn.' 'Brexit betekent het einde van de EU.' 'Globalisering is nu eenmaal een feit.' 'Het heeft net zo veel zin je tegen vrijhandel te verzetten als de beweging van de aarde stop te willen zetten.' 'Als we "nee" zeggen tegen het associatieverdrag dreigt een continentale crisis.' 'Als de euro valt, valt de Europese Unie.'

Een stap terug of een terugkeer naar eerdere oplossingen die in het licht van huidige mislukkingen nog niet zo gek leken, heet altijd nostalgisch, ouderwets en achterhaald. Liever falen politici keer op keer voorwaarts. Het is voldongenfeitenpolitiek die de klok slaat. Vrij naar de Britse premier Margaret Thatcher: 'There Is No Alternative' (ΤΙΝΑ). Daar verzetten Marianne en ik ons met hand en tand tegen. Laten zien dat er niets noodzakelijks is aan de status quo en er buiten de politieke consensus een wereld van mogelijkheden bestaat, is een van de belangrijkste doelen van dit boek. 'Empowerment', heet het met een lelijk Amerikaans woord: wij maken onze eigen wereld.

Aan de hand van vijf voorstellen hoe het anders kan – kleinschaliger, nabij, zonder schuld, op basis van echte waarde en echt democratisch – probeer ik te laten zien dat de bandbreedte van oplossingen veel ruimer is dan de politiek ons wil doen geloven. Globalisering, schaalvergroting en financialisering zijn geen natuurkrachten, maar de uitkomst van besluiten die we zelf hebben genomen en die we dus kunnen terugdraaien of aanpassen in het licht van nieuwe inzichten en nieuwe wensen. Het gaat niet zozeer om de voorstellen zelf als wel om de richting die zij aangeven. Het terugveroveren van de democratie op de hegemonie van het grootbedrijf en zijn politieke handlangers is het allerbelangrijkste. Onze toekomst is te belangrijk om aan technocraten over te laten.

De epiloog is van persoonlijke aard. Daarin leg ik uit waarom ik uiteindelijk toch vegetariër ben geworden en waarom wat mij betreft de Partij voor de Dieren het beste partijpolitieke voertuig is om de agenda die Marianne en ik in dit boek uiteen hebben gezet te realiseren. Met dank aan de crisis, Marianne en niet in de laatste plaats mijn dochter, die mij heeft geleerd dat voedsel door en door politiek is.

Noten

- 1 'Ondergang', 5 januari 2016, <http://www.arnongrunberg.com/chapters/1570>
- 2 Jonathan Holslag (2016) Het Nederlands voorzitterschap excelleert in kleurloosheid, <http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/4217627/2016/01/03/Het-Nederlands-voorzitterschap-excelleert-in-kleurloosheid.dhtml>; Marco D'Eramo (2015) Dock Life, <http://newleftreview.org/II/96/marco-d-eramo-dock-life>